

קבר לספרים

עיתונות הנשים הפופולרית כמקור למחקרים היסטוריים

שרון גבע, האשה מה אומרת? נשים בישראל בשנות המדינה הראשונות, ירושלים: הוצאת מאגנס, 2021, עמ' 293.

הספר "חותר להאיר את מקומן של נשים ולהשמיע את קולותיהן" (עמ' 13), ומבקש לשרטט תמונה מפורטת של ההיסטוריה של נשים בישראל בשנות המדינה הראשונות. גבע עוסקת בחיי היום-יום של נשים, פועלן, דעותיהן ורגשותיהן: "מה נשמע ואיך המרגש, איך הולך בבית ומה חדש בעבודה, איך את מסתדרת ומה את אומרת?" (עמ' ז). הספר מדגים באופן משכנע את טענתו של המחקר הפמיניסטי המקומי כי שנות החמישים היו שנים של "שפל פמיניסטי בתולדות מדינת ישראל" (עמ' 268). פרויקט בניין האומה עמד בראש סדר היום של המדינה הצעירה ודחק את סוגיית אי השוויון המגדרי בחברה. נשים בישראל הפנימו את אתוס הממלכתיות, את מערכת הערכים ההגמונית שקראה לפרט להתגייס למשימות הלאום ואת התביעה מנשים להתמקד בהקמת משפחה ובניהול משק בית כמשימה לאומית. הטענה המרכזית של גבע היא שהנשים עצמן השתתפו בשעתוק תפיסה דכאנית זו והיו "גורם רב עוצמה שפעל באינטנסיביות להחלשת נשים בישראל", שכן הן "השתתפו באופן גלוי ופעיל בדיכוי ציבור הנשים בכלל" (עמ' 14). טענה זו נפרשת בשלושה ממדים מרכזיים בחייהן של נשים: האישה כאזרחית המדינה, כאם המשפחה, וכעובדת בבית ומחוץ לבית.

הספר מאופיין בלקטנות של אייטמים עיתונאיים, פיסות מידע ואנקדוטות, שיחדיו קלועים ברהיטות ובלשון סיפורית ויוצרים תיאור מעובה ומוחשי של רוח התקופה. לאורך הספר זורעת המחברת עובדות שלא זכו עד כה לכולטות, דוגמת התאבדותה של רבקה גובר "אם הבנים" בזקנתה (עמ' 118), ואנקדוטות עלומות, דוגמת הזכייה של אליס שלי שלימים הייתה מייסדת הארגון הפמיניסטי הליברלי בישראל, שדולת הנשים, בתחרות עקרת הבית הישראלית בשנת 1958 (עמ' 209-210). התוצאה היא ספר שופע, מרתק וקריא גם לקהל שאינו מומחה.

הספר מצטרף למפעל המתמשך והחשוב שגבע מקדמת מזה שנים – להנכיח נשים בארץ בהיסטוריה באמצעות מחקר אקדמי, אבל גם באמצעות הוראה. היא רותמת למאמץ את דור ההמשך – סטודנטיות וסטודנטים – באמצעות העלאת ערכים על נשים ישראליות מההיסטוריה לויקיפדיה. בדומה לכך היא עמלה על הנגשת הידע על נשים בהיסטוריה לציבור רחב בזירות פופולריות כמו עיתונות יומית ופינה קבועה ברדיו.

במובן זה גבע ממשיכה את דרכן של מנהיגות ישראליות שסדקו את החציצה המקובלת בין הפרטי לציבורי וראו במרחבים פופולריים, ובמיוחד עיתוני נשים מסחריים, זירה לגיטימית ואף חשובה לביטוי ולהשפעה. כך למשל חנה זמר, עורכת עיתון דבר שהתמידה לכתוב מאמרי דעה בעיתון הנשים לאשה במשך עשרות שנים. בלאשה כתבה זמר הן על נושאים שנתפסו כעומדים ברומו של עולם, עליהם כתבה במאמרי המערכת של דבר הן על "תורת הדברים הקטנים". גם שולמית אלוני, הפוליטיקאית הבכירה והפעילה החברתית פרסמה טור קבוע בלאשה במשך למעלה מעשרים שנה.

הספר מתמקד "בשנות המדינה הראשונות" – ללא ספק תקופה פורמטיבית וחשובה למחקר. הגדרה תקופתית גמישה זו של התקופה הראשונה לתולדות מדינת ישראל עודנה מותירה שאלות שיש להשיב עליהן: האם הניתוח מצביע על התפתחות לאורך זמן? האם ניכרת חלוקה לתת תקופות בתוך תקופת הזמן הארוכה הזאת? האם ימי מלחמת סיני (1956) זימנו שינוי בהלך הרוח?

הניתוח מבוסס בעיקרו על העיתונות העשירה של התקופה ובעיקר על עיתונות ייעודית שפנתה לנשים ומדורי נשים בעיתונות הכללית, ולעיתים גם על ראיונות אישיים עם נשים בנות התקופה או קרובי משפחתן. רוב המקורות הטקסטואליים ידועים, אבל גבע עושה שימוש גם במקורות מוכרים פחות היום, כמו מגזין הנשים האישה במדינה – בטאון האיגוד לשווי זכויות נשים בישראל. למרות הגיוון הרב של הקורפוס המחקרי העיתונאי, המסקנה הנחרצת בספר היא שהתכנים דומים ו"הרוח במדורי הנשים היתה דומה". הספר אינו מבחין בין עיתונים בעלי מאפיינים שונים (מפלגתיים, תנועתיים, מסחריים), בין סוגות כתיבה שונות, בין מדורים שונים, בין סוגי אייטמים שונים ובין מאפייני כותבים וכותבות שונים. המסקנה על דמיון כה גורף בייצוג מעוררת סקרנות מצד מי שחוקרים תקשורת ועמלים לאתר הבדלים בין זירות עיתונאיות בשאלות כגון: אילו זירות נוטות לבטא את סדר היום המרכזי ואילו קוראות תיגר? באילו הקשרים נפערים הסדקים בהגמוניה? באמצעות אילו אסטרטגיות רטוריות וחזותיות? מהם היחסים שבין הממדים הרטוריים של הטקסטים לממדים החזותיים (שהם מרכזיים בעיתוני נשים)? מהם היחסים בין הטקסטים המערכתיים לטקסטים הפרסומיים?

לצד הממצא המרכזי של תכנים דומים ורוח דומה במגוון רחב של טקסטים, במקומות אחדים חושף הניתוח בספר שיחים מאתגרים ואף סותרים על חייהן של נשים בהקשרים השונים. מקומות אלה אינם רק הזרעים להתפתחות הפמיניסטית שעתידה להתרחש ביתר שאת בחברה הישראלית בעשורים הבאים, כי אם גם מלמדים אותנו על הפוטנציאל של עיתונות השוליים (דוגמת עיתוני הנשים שסבלו ועודם סובלים מדימוי ציבורי ומחקרי נמוך) להציע מסרים אלטרנטיביים וחתרניים לצד מסרים הגמוניים דכאניים? ואכן, מחקרים ביחס לעיתוני נשים בעולם מצביעים על המורכבות האידיאולוגית של עיתוני נשים כאסטרטגיה שיווקית בניסיון לפנות לקהלים מגוונים של נשים, אך גם כביטוי לאמביוולנטיות אותנטית ביחס לדילמות מגדריות תקופתיות (ראו לדוגמה, Gough-Yates,

עיתוני נשים ביצירת שיח פוליטי רבגוני בעל תרומה לתהליכים דמוקרטיים, ומצביעים על האמצעים העיתונאיים שמאפשרים זאת. (2005; Forster, 2015; Walker, 2000; Ytre-Arne, 2011) ובישראל (Lachover, 2019, 2020) מגדירים מחדש את התפקיד של עיתוני נשים ביצירת שיח פוליטי רבגוני בעל תרומה לתהליכים דמוקרטיים, ומצביעים על האמצעים העיתונאיים שמאפשרים זאת.

חוקרות פמיניסטיות לעיתים מואשמות בהיאחזות ברגעים קטנים של חתרנות ותקווה לשינוי, ובנטייה להעלים עין מהקול ומהגוון הכלליים הפטריארכליים. אולם הספר האשה מה אומרת?, מנקודת מבט פמיניסטית אף היא, מבקש להטיל זרקור על הכוחות הדכאניים ואינו עושה הנחה לציבור הנשים. מסקנתה המרכזית של גבע היא כי 'נשים היו גורם משמעותי בהחלשה של ציבור הנשים בישראל – בלי הבדל מפלגה, מוצא או ותק בארץ' (עמ' 266).

ייתכן שמסקנה זו נובעת גם מנקודת מוצא נאיבית מדיי ביחס לשדה העיתונות שעומדת בבסיס הספר. ההנחה שהתמונה של העיתונות הכתובה העשירה של שנות החמישים: עיתונים יומיים, שבועונים, ירחונים – מפלגתיים, תנועתיים ומסחריים ובמיוחד מדורי הנשים ועיתוני הנשים – היא רק שיקוף של מציאות חייהן של נשים בישראל, של תפיסותיהן של הנשים נשואות הכתבות ושל קולן האותנטי, אינה ביקורתית דיה. ההנחה כי הדברים שפורסמו בעיתונות הם תשובה לשאלה: "מה אמרו אז נשים על מקומן בחברה הישראלית?" (עמ' 13) אינה מביאה בחשבון את המכניזמים האידיאולוגיים – הפטריארכליים והאחרים – ואלה הפרופסיונליים והארגוניים שקיימים בשדה העיתונות. תפיסה הבנייתית שמביאה בחשבון מכניזמים אלה רלוונטית לעיתונות הנשים המפלגתית או התנועתית, אך גם לעיתוני הנשים המסחריים. עיתונים אלה הם בראש ובראשונה פרויקט שיווקי שמבקש למשוך ציבור רחב של קוראות ככל האפשר (הרצוג, 2000) ולפיכך אי אפשר להתעלם מההיבטים הכלכליים-פוליטיים של הפקתם (Gil, 2007); (Gough-Yates, 2003). כך למשל נעמי וולף (2004) הצביעה על תפקידם המרכזי של עיתוני הנשים בארצות הברית בשנות החמישים בהגבלת נשים למרחב הביתי כחלק ממערכת דיכוי פטריארכלית באמצעות קידום תעשיית מוצרי הצריכה לבית שהתפתחה כדי לאושש את המשק האמריקני שלאחר המלחמה.

מחקרים על עיתוני נשים בעולם מלמדים על תפקידם האידיאולוגי בהבניית נשיות בהקשר חברתי תרבותי מסוים. כך למשל מדגימים מחקרים היסטוריים על עיתוני נשים במערב את קיומם של פערים בין הייצוג ובין מציאות החיים של נשים. בתחום תעסוקת נשים מחוץ לבית, מחקרים על עיתוני נשים אמריקניים בין שתי המלחמות 1918-1941 (Marcellus, 2011) ובשנים 1950-1990 (Keller, 1994) מצאו שהם הציגו את עבודת הנשים כהרחבה של תפקיד הנשים כעקרות בית או צרכניות, והתעלמו מהעצמאות החברתית והכלכלית שנשים השיגו במציאות. דוגמה מעניינת נוספת היא מחקר על עיתונות נשים סובייטית שמצא כי משנות העשרים של המאה העשרים ועד סוף תקופת סטאלין קידמה עיתונות זו את אידיאל "האישה הסובייטית החדשה" על ידי עידוד נשים

לצאת מהבית למרחב הציבורי ולהפוך ליצרניות ובה בעת גם צרכניות. עיתוני הנשים הסובייטיים קידמו עירוב הגדרות של נשיות לא מסורתיות ומסורתיות, ונשים נקראו לאמץ מיומנויות שיאפשרו להן לעבוד ולהילחם בזמן המלחמה, אבל גם להפגין נשיות רומנטית ואופנתית בבית (Attwood, 1999).

אימוץ גישה ביקורתית לעיתונות הנשים אינו מצמצם את הפוטנציאל שטמון בה לשמש מקור למחקרים היסטוריים, אלא דווקא מעמיק את האפשרות, שמצביעה עליה גבע "להתוודע ולדעת את הלכי הרוח והשקפות העולם הרווחות והנידחות" (עמ' 5).

עינת לחובר

מקורות

הרצוג, ח' (2000). "עתונות הנשים: מרחב משעתק או מרחב לקריאת תיגר?", קשר, 28, עמ' 43-52. וולף, נ' (1991/2004). מיתוס היופי: על השימוש בייצוגים של יופי נגד נשים (מגדרים), תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

- Attwood, L. (1999). *Creating the New Soviet Woman: Women's Magazines as Engineers of Female Identity, 1922-53*, London and New York: Palgrave Macmillan.
- Forster, L. (2015). *Magazine Movements: Women's Culture, Feminisms and Media Form*, New York, NY: Bloomsbury.
- Gil, R. (2007). *Gender and the Media*, Cambridge, UK: Malden.
- Gough-Yates, A. (2003). *Understanding Women's Magazines: Publishing, Markets and Readerships*, London & New York: Routledge.
- Keller, K. (1994). *Mothers and Work in Popular American Magazines*, Westport, CN: Greenwood Press.
- Lachover E. (2019). "The Political and Civic Potential of Popular Women's Magazines: The Israeli Case", *International Journal of Communication*, 13, pp. 3403-3421.
- Lachover, E. (2020). "Multiplicity of Feminisms: Discourse on Women's Paid Work in the Israeli Popular Women's Magazine *La'isha* during Second-wave Feminism", *Feminist Media Studies*, 21(3), pp. 443-459.
- Marcellus, J. (2011). *Business Girls and Two-jobs Wives: Emerging Media Stereotypes of Employed Women*, Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Ytre-Arne, B. (2011). "Women's Magazines and the Public Sphere", *European Journal of Communication*, 26(3), pp. 247-261.
- Walker, N. (2000). *Shaping our Mother's World: American Women's Magazines*, Jackson, MS: University Press of Mississippi.

סלולרי כשר אבל גם קצת מסריח

שוקי פרידמן, שוק הסלולר הכשר: מחור שחור לאסדרה מאוזנת (הצעה לסדר, 34), ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, ספטמבר 2020, 60 עמ'.

הטלפון הסלולרי נעשה עם השנים ליותר מאמצעי תקשורת נוח וזמין. כמו חפצים רבים בעידן הקפיטליסטי המאוחר הוא מקפל בתוכו משמעויות סמליות המעידות על האדם המחזיק בו. מספר הטלפון מלמד לעיתים על בעליו ועל השתייכותו לקבוצה מסוימת, כפי שלמדתי משיחת טלפון שערכתי לפני עשור עם עיתונאית בכירה. השיחה נפתחה, עוד לפני שהצגתי את עצמי, בשאלתה אם אני עיתונאי של עיתון מסוים, מפני שמספר הטלפון שלי הוא בעל רצף מספרים זהה לזה שקיבלו עובדי אותו עיתון. גם במחקר שערכתי על חרדים באותן שנים (אהרוני, 2021) מצאתי כי מספר הטלפון הסלולרי מאפשר לזהות אם מדובר באדם חרדי, בשל רצף מספרים שמוקצים לחרדים בלבד. מספרים אלה משויכים לטלפונים "כשרים" – טלפונים "טיפשים" (שאינם טלפונים חכמים/ סמארטפונים) או טלפונים שמעוקרים מאפשרות לגלישה באינטרנט ולמשלוח הודעות באפליקציות למסרים מיידיים.

כיום הדבר רלוונטי אף ביתר שאת. אדם שמחזיק, לדוגמה, במכשיר הסלולרי המתקפל החדש שמוצג בפרסומות מלמד על היותו חובב "גדג'טים" ובעל אמצעים, או בלשון אקדמית אפשר להגדירו כחלק מהמחדשים או מהמאמצים המוקדמים של טכנולוגיה לפי תיאוריית דיפוזיית החידושים (Everett, 2003). אם אותו אדם הוא חרדי, מדובר בהצהרה הרבה יותר אמיצה, על היותו חרדי מודרני (זיכרון וכהנר, 2012) החותר תחת המוסכמות שעוצבו והתבססו ביחס לטלפונים סלולריים בחברה החרדית על מגוון זרמיה. כלומר הוא מאתגר את הגבלות התקשורת שהגדיר גוף סמכותי חרדי, "ועדת הרבנים לענייני תקשורת", שעומד במרכזו של המסמך שכתב ד"ר שוקי פרידמן ויצא לאור בהוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה בסדרה **הצעה לסדר** (מספר 34).

המסמך שכתב פרידמן מבקש להציג את מקומם של הטלפונים הסלולריים בחברה החרדית, לחשוף את דרך פעולתה וכוחה של עמותה רשומה בשם "ועדת הרבנים לענייני תקשורת", המפקחת על השימוש בהם מאז 2005, ולהציע קווים עקרוניים והמלצות אופרטיביות לאסדרת שוק הסלולר בחברה החרדית. המסמך מגלה כי התנהלותה של הוועדה היא "פראית וכוחנית" (עמ' 7). כלומר, הוועדה היא מונופול רב עוצמה שאינו כפוף לפיקוח מדיני או חברתי מספיק ויעיל, ועושה ככל העולה על רוחו. מצב זה מביא לפגיעה באוכלוסייה החרדית, בחברות מסחריות רלוונטיות, ואינו עומד בקנה אחד עם הערכים החוקתיים והנורמות המשפטיות הנהוגות במדינת ישראל. על כן נדרש תיקון של הכשלים הקיימים בשוק הטלפונים הכשרים, שהמסמך מציג בהרחבה.

למסמך חמישה חלקים. הוא נפתח במבוא (שבא לאחר תקציר) המשמש מעין תקציר (נוסף) של מטרות המסמך. כותרת המבוא, "תקשורת סלולרית בחברה החרדית ופעילותה של ועדת הרבנים לענייני תקשורת", רומזת כי תוצג סקירה (מתבקשת) של מצב שוק התקשורת הסלולרית בחברה החרדית, אך זו אינה בנמצא. המבוא מפנה בהערת שוליים למחקרים אקדמיים בנושא חרדים ותקשורת סלולרית ודיגיטלית. חלק מהמחקרים רלוונטיים במיוחד לנושא והיה כדאי להקדיש להם מקום בגוף הטקסט לטובת הצגת ההקשרים השונים של נושא המסמך. חשוב גם להוסיף התייחסות לגיוון הרב של מה שמוגדר באופן כוללני במסמך כ"החברה החרדית" או "הקהילה החרדית" ולשינויים שהיא עוברת בעשורים האחרונים (אהרוני, 2021; קפלן ושותדלר, 2009, 2012). השינויים מלמדים כי גם אותו חרדי שמחזיק בסלולרי חדשני יכול להחזיק במקביל גם טלפון "כשר", מכיוון שהחברה החרדית מונה זרמים וקבוצות רבות ושונות שאפשר להבחין ולהבדיל ביניהן מהבחינות האתנית, האמונית, החינוכית, הגיאוגרפית, הערכית וכן ביחסן השונה למדינה, למסורת, למודרנה ולטכנולוגיה. התייחסות קצרה לגיוון החברתי אפשר למצוא רק לקראת סופו של המסמך (בעמוד 52), וראוי היה להציגה כבר במבוא. מתוך המבוא הקצר (מדי) אפשר ללמוד בעיקר על שימוש משמעותי של חרדים בטלפונים סלולריים (97%). השימוש במכשיר טכנולוגי/מודרני תקשורתי זה גרם לחלק מאנשי הסמכות הרבנית החרדית לדרוש הגבלות ופיקוח בשל החשש מפריצת גבולות, מהיעדר צניעות, מאפשרות להתקשרות אסורה עם המגדר השני ומחשיפה לתכנים ולמידע שאינם רוצים שאנשי קהילתם יחשפו אליהם. לשם כך הוקמה "ועדת הרבנים לענייני תקשורת", שמוכיחה את שליטתה בשוק התקשורת החרדי עם נתון משמעותי נוסף: 72 אחוז מהחרדים המשתמשים בסלולרי משתמשים במכשיר כשר לא חכם (ללא אפשרות גלישה ברשת) ו-12 אחוז מהם משתמשים בטלפון חכם וכשר (החסום לתכנים לא רצויים שהוועדה קבעה). הוועדה היא הפוסקת אילו תכנים יועברו למחזיקי הטלפונים ובעיקר אילו תכנים ייחסמו בפניהם.

החלק השני של המסמך מתמקד בדרכי הפעילות (הלא-כשרות או הכשרות אך הפוגעניות) של ועדת הרבנים לענייני תקשורת. אפשר ללמוד ממנו כי מטרות הוועדה היו: (1) לשכנע את הציבור החרדי להשתמש בטלפונים סלולריים שיש בהם אפשרות לשיחות בלבד; (2) לפעול מול חברות התקשורת כדי שיקצו קווים מתאימים לציבור החרדי על ידי רצפי מספרים שמתחילים בספרות זהות שמאפשרים זיהויים כקווים כשרים. במסמך נטען שמי שמפעילים הלכה למעשה את הוועדה, דרך פעולתה ודרך קבלת ההחלטות שלה לוטים בערפל (עמ' 20). טענה זו ואחרות נסמכות בעיקר על פניות לכתבות עיתונים בנושא. ציפיתי למצוא גם מחקר עצמאי של כותב המסמך או לפחות לקרוא על ניסיונותיו לבחון זאת בעצמו – לבקש לראיין, לשוחח ולקבל את תגובתה של הוועדה לטענות המוצגות במסמך. הסתמכות על כתבות עיתון מקשה על השימוש במידע ובנתונים שמוצגים במסמך במחקרים אקדמיים עתידיים בנושא.

בפועל פעלה ועדת הרבנים לענייני תקשורת בעזרת הסכמים עם חברות הסלולר גם מעבר לשתי המטרות המוצהרות הללו (שנדלו ממסמכי הקמת העמותה). היא חוסמת גישה של מספרי טלפון כשר אל מספרי טלפון שהיא רואה כלא ראויים לשימוש של חרדים. בכך היא מונעת גישה למגוון רחב של שירותים, כגון בתי מלון, מכוני יופי, מוסדות השכלה כללית, מוסדות לימוד, חוגים, מוסדות תרבות ועמותות מסוימות. כך גם למספרים של אנשים פרטיים המספקים שירותים, שבעיניה אינם ראויים. במקרה זה אני תוהה אם אפשר שחרדים בעלי טלפון ומספר כשר אינם יכולים להתקשר גם אליי, בשל רצף המספרים שקיבלתי לתומי מחברת הסלולר שלא נשמר בלעדית אצל אותו עיתון, אך עדיין מזוהה עם עיתונאים. אני מוסיף ותוהה אם מדובר גם במספרי טלפון של מטפלים ופסיכולוגים, שהספרות המחקרית שעוסקת בשינויים בחברה החרדית מציגה את תפקידם בפתיחות של חרדים (נוסבאום, ושפיגלמן, 2012). תהיות אלה עולות מכיוון שבמסמך חסרות דוגמאות קונקרטיות מהשטח. הן היו מחזקות את הטענה שיש כאן פגיעה בציבור החרדי, שאין להפריך אותה בהבהרה שהצרכנים החרדים משתפים פעולה עם הוועדה ומקבלים את עמדתה והחלטותיה בדיוק כשם שהם מקבלים הנחיות של רבנים.

בעייתיות מרכזית של פעילות הוועדה המוצגת בחלק זה מתבטאת בכך שהיא מונעת נידוד של מספרי טלפון, בניגוד לחוק התקשורת והרפורמה בניידות מספרים שנכנסה לתוקף ב־2007. החוק סותר לכאורה את ההסכמים בין ועדת הרבנים ובין חברות הסלולר. חסימת הניידות ממספרי הטלפון הכשרים אינה מוזכרת גם כחריג לחוק, כך שפעילות זו של הוועדה אינה חוקית לכאורה. אך מוצג במסמך גם סייג שמלמד כי ישנו אולי היבט חוקי, אך הוא אינו "מריח טוב". בדיון בוועדת הכלכלה שקדם לחקיקת החריג בחוק – המתיר חסימת מספרים על פי בקשה של מנוי או קבוצת מנויים – תמכו נציגי משרד האוצר והתקשורת באפשרות לשמור על המספרים הכשרים ללא אפשרות של ניידות באמצעות אותו חריג בחוק. בפועל הוועדה חוסמת גישה למספרי טלפון מסוימים בלי להודיע מראש למפעילי השירותים ולאנשים ולחברות שמספרם נחסם ובלי לתת להם אפשרות לשימוע טרם החסימה. במסמך נטען גם שהוועדה אינה מגיבה לתלונות על חסימה ושהיא חוסמת את מי אינו קשור עימה בקשרים כלכליים. בכך היא פוגעת פגיעה קשה באפשרות לתחרות בשיווק מכשירי טלפון שאותם היא מסמנת ככשרים, ובגישה לשירותי קוויים קוליים המיועדים לציבור החרדי, כמו חדשות (קווי "נייעס"), האזנה לשירים ולתכנים בידוריים ותרבותיים ואף לקווי טלפון שגורמים ממשלתיים הקימו במיוחד עבור הציבור החרדי בזמן משבר הקורונה.

לאחר הצגת הבעייתיות שבהתנהלות הוועדה מוצג במסמך פרק חשוב שעוסק בשאלות מדוע הטלפונים הכשרים זכו להצלחה כה רבה ולהיקף שוק משמעותי כל כך – האם זו בחירה חופשית של הקהילה החרדית? הפרק, לפחות על פי כותרתו והפתיח לו, מבקש גם לבחון כיצד הצרכנים רואים את פעילותה של הוועדה. על השאלה השנייה הפרק אינו

עונה וחבל שכך, מפני שסקר דעת קהל עדכני או ראיונות עם אנשי מפתח היה מאפשר להציג פרספקטיבה חשובה זו. הפרק אומנם מסתמך על מחקר אקדמי רלוונטי וחשוב שנערך בנושא (רוזנברג, בלונדהיים וכ"ץ, 2016), אך רובו נשען על כתבות עיתונים. אין די בהן, לטעמי, כמתודולוגיה ראויה להציג את התופעה והתקבלותה ולבטא כראוי את השלכותיה.

הפרק מלמד על אסטרטגיות שכנוע ושיווק אגרסיביות לשימוש בסלולר כשר, הכוללות גיוס פוסקי הלכה, פרסום פשקווילים המשתמשים ברטוריקה של מלחמת חורמה בסלולר הלא כשר ושל עת חירום, שימוש באלימות כלפי חנויות ובעליהן שמכרו טלפונים לא כשרים בריכוזים חרדיים, ניהול טקסי ריסוק פומביים של סלולריים לא כשרים, וגיוס של מערכת החינוך החרדית. מוסדות חינוך מבקשים מההורים ומתלמידי ישיבות בעת הרישום למוסד להצהיר על שימוש בלעדי במכשיר סלולרי כשר ולציין את מספרו.

הפרק מסתיים בהתייחסות לביקורת הפנים קהילתית של אנשי ציבור מתוך הקהילה, עיתונאים חרדים ורבנים על התנהלותה האגרסיבית של ועדת הרבנים. הביקורת מתמצה בהגשת עצומה נגד ועדת הרבנים, בפרסום כתבות ביקורת בעיתונים חרדים מקוונים ובניסיונות (לא מוצלחים) להקים ועדה מתחרה או בית דין שיפעל מול הוועדה. כאמור, היה ראוי לערוך גם מחקר עצמאי כדי להציג את נקודת המבט של חברי הקהילה החרדית על התנהלותה וכיצד מתמודדים עימה בחיי היום-יום. ייתכן שיש כמה אסטרטגיות, כמו שימוש בשני מכשירים, כפי שמוזכר בהערת שוליים במסמך (עמוד 31), שבה מצוטטת כתבה שכותרתה מלמדת על התופעה: "אחד כשר ואחד להתקשר". כלומר נראה שהדברים מורכבים יותר מהתנגדות או קבלה של תכתיבי הוועדה, ויש דרכים נוספות ומתוחכמות לעקוף או להוסיף לדרישות הוועדה מצד הציבור החרדי. כל זה כמובן אינו מחליש מטענות המסמך על התנהלותה של הוועדה שעומדת בניגוד ל"ים רחב של חוק ורגולציה" (עמוד 39) שהתעצב בשני העשורים האחרונים בשוק הסלולר בישראל, כפי שמוצג בהרחבה בפרקים הבאים של המסמך.

שני הפרקים האחרונים במסמך מתמקדים בכשלים הקיימים בשוק הסלולר הכשר מבחינה משפטית, בנימוקים להחלת אסדרה (רגולציה) של שוק הסלולר הכשר ובהצגת המלצות לאסדרת שוק הסלולר הכשר. הפרק נפתח בהגדרה של ועדת הרבנים לענייני תקשורת כגוף דו-מהותי, גוף פרטי שאופי פעילותו הציבורית הוא בעל השפעה ניכרת על הציבור ועל כן חלה עליו חובת המשפט הציבורי בהיותו רשות ציבורית. מכאן מציג כותב המסמך את החובות החלות על גוף כזה וכשלים ביישומן בפועל, כגון פגיעה בחופש הביטוי של הקהילה החרדית, פגיעה בזכותה לגישה לשירותים בסיסיים, פגיעה בחופש העיסוק, פעילות הנוגדת את החובות המנהליות הבסיסיות ועוד. מוצגים גם הנימוקים לכך שהמדינה חייבת להתערב בשוק זה, אף על פי שהוא נוצר באופן וולונטרי והמצטרפים החדשים לשוק הסלולר הכשר עושים זאת לכאורה מרצונם. ההמלצות לאסדרה מציגות, לטענת הכותב, איזון ראוי בין התחשבות בצרכיה של האוכלוסייה החרדית ובערכיה ובין

רצון לשפר את השירותים הסלולריים שהיא תקבל מתוך התחשבות בערכים חוקתיים ובנורמות הנהוגות במדינת ישראל (עמ' 59).

הביקורת והקריאה לשינוי ההתנהלות החרדית הפנימית מבחוץ – מחוקר במכון הישראלי לדמוקרטיה שאינו חרדי – אומנם לגיטימיות, ואף חשוב להציג במסגרת שבה נעשו ופורסמו כ"הצעה לסדר", אך הן עלולות להתפרש כאתנוצנטריות. אף שפרידמן ציין בהצעתו כי שאף לאיזון ראוי בין ערכי הקהילה החרדית ובין הערכים הליברליים של המדינה, הגישה האנתרופולוגית למחקר שממנה אני יוצא מציעה להימנע מביקורתיות ושיפוטיות. כלומר, להימנע מהתערבות בעולמה הנורמטיבי של קבוצה אחרת ומניסיון להשליט את הערכים הדומיננטיים של המתערב על תרבותה (רבינוביץ, 1995). אנתרופולוגים מלמדים כי ניסיונות לכפות על קהילות מבחוץ ומלמעלה חוקים ודרכי התנהלות רק מובילים להקצנה שמרנית ואף פוגענית עוד יותר (ראו לדוגמה: 1991 Hughes-Scheper), לפיכך הפתרון הוא שינוי מבפנים – מתוך הקהילה ובקרב חבריה. המסמך הנדון יכול להיות בסיוע טוב לפעילות אקטיביסטית פנים-חרדית שתדרוש שינוי בתחום הפיקוח הקהילתי על התקשורת החרדית. בצורתו הנוכחית, כמסמך קצר הכתוב בלשון מקצועית-משפטית ומופץ באתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, אני חושש שהוא נבלע בין שאר עשרות ההצעות לסדר שמפיק המכון.

אין ספק שהמסמך של שוקי פרידמן חשוב והנגישות של המסמך – היותו זמין וחופשי ברשת באתר המכון הישראלי לדמוקרטיה (<https://www.idi.org.il/books/32558>) – היא יתרון לסטודנטים ולחוקרים בתחום. אך לצד היותו טקסט סמי-משפטי המבקש להציע שינוי חברתי, שזו מטרתו הרשמית, יש תחושה של החמצה מחקרית-אקדמית. המסמך היה יכול, בשימוש נכון ומתאים במתודולוגיות מתחום מדעי החברה, לקדם את המחקר האקדמי בתחום ולספק תובנות על תרבות ארגונית-תקשורתית בחברות פונדמנטליסטיות, על מתחים, מורכבות וקונפליקטים בין הנעשה מלמעלה לעומת המתקבל למטה, בקרב חברי הקהילה ועוד. ועדת הרבנים לענייני התקשורת היא אחת מוועדות צנזורה שקיימות בחברה החרדית, כמו "משמרת הקודש והחינוך" ו"משמרת למשמרתי", המפקחות על טקסטים תקשורתיים, כגון סרטי נשים חרדיים ואירועים תרבותיים חרדיים. התייחסות לוועדת הרבנים ויחסה לוועדות ולארגונים דומים הייתה מלמדת על הקשר רחב יותר: על תרבות של שיטור ופיקוח בחברה פונדמנטליסטית, על הכוח האופוזיציוני של הציבור לא להישמע לתכתיבי ועדות אלה, כפי שמצאתי שנעשה במקרה תקשורתי אחר של סרטי גברים חרדיים (אהרוני, 2021), ואף לדון במשמעויות של פעילות הוועדה מתוך גישה רב-תרבותית המבטאת יחסיות תרבותית לקהילת המיעוט, הזכאית להכרה ולהתייחסות שווה אך שונה.

מתן אהרוני

מקורות

- אהרוני, מ' (2021). "זה לא קולנוע, זה מפגש חברתי": קהילתיות וגבולות חברתיים בתרבות הפנאי החרדית, ירושלים: מוסד ביאליק.
- זיכרמן, ח' ול' כהנר (2012). חרדיות מודרנית: מעמד ביניים חרדי בישראל, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- נוסבאום, ת' ור' שפיגלמן (2012). "רגישות תרבותית של מטפלים שאינם דתיים בעבודה עם ילדים והורים חרדים", בתוך: ק' קפלן ונ' שטרלר (עורכים), מהישרדות להתבססות. תמורות בחברה החרדית בישראל ובחקרה, תל אביב: מכון ון ליר בירושלים, הקיבוץ המאוחד, עמ' 176-194.
- קפלן, ק' ונ' שטרלר (2009). מנהיגות וסמכות בחברה החרדית בישראל; אתגרים וחלופות, תל אביב: מכון ון ליר בירושלים, הקיבוץ המאוחד
- קפלן, ק' ונ' שטרלר (2012). מהישרדות להתבססות. תמורות בחברה החרדית בישראל ובחקרה, תל אביב: מכון ון ליר בירושלים, הקיבוץ המאוחד.
- רבינוביץ, ד' (1995). "המסע המפותל להצלת נשים חומות", תיאוריה וביקורת, 7, עמ' 5-19.
- רוזנברג, ח', מ' בלונדהיים וא' כ"ץ (2016). "שוברי החומות: פיקוח, גבולות והמערכה על הסלולרי הכשר בחברה החרדית", סוציולוגיה ישראלית, יז (2), עמ' 116-137.

Everett, R. (2003). *Diffusion of Innovations*, New York: Free Press.

Scheper-Hughes, N. (1991). "Virgin Territory: The Male Discovery of the Clitoris", *Medical Anthropology Quarterly*, 5(1), pp. 25-28.